

4. Матеріали з питань діяльності Комітету в справах культурно-освітніх установ Української РСР, 1947 р. // ЦДАВО України. – Ф. 2. – Оп. 7. – Спр. 5559. – Арк. 24 – 47.
5. Матеріали про роботу клубних установ України, 1952 р. // ЦДАВО України. – Ф. 2. – Оп. 8. – Спр. 7121. – 68 арк.
6. Отчет о работе клубных учреждений по УССР за 1947 год (ф. 80-Б) // ЦДАВО України. – Ф. 582. – Оп. 10. – Спр. 237. – 143 арк.
7. Отчет о работе клубных учреждений по УССР за 1948 год (ф. В-IV-С, РИК-80-Б). // ЦДАВО України. – Ф. 582. – Оп. 10. – Спр. 318. – 104 арк.
8. Сводный годовой отчет управления о работе клубных учреждений УССР за 1947 год. // ЦДАВО України. – Ф. 4762. – Оп. 1. – Спр. 133. – 92 арк.
9. Сельский клуб : справочная книга / [сост. М. В. Раузен]. – М. : Гос. изд-во культ.-просвет. лит-ры, 1955. – 368 с.
10. Статистичні звіти про сітку, кадри, устаткування, фінансування клубних установ за 1955 рік. // ЦДАВО України. – Ф. 5116. – Оп. 8. – Спр. 67. – 186 арк.

УДК 378.147.111.041(09)

К.І. Кириченко, Г.С. Бобрицька

Українська інженерно-педагогічна академія

ОРГАНІЗАЦІЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ З ВИВЧЕННЯ МАТЕМАТИЧНИХ ДИСЦИПЛІН У ХАРКІВСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Стаття присвячена методам організації самостійної роботи студентів Харківського університету членами Харківського математичного товариства кінця ХІХ – початку ХХ століття. Розглянуті історичні аспекти, що впливали на розвиток навчально-виховної роботи в університетах.

Статья посвящена методам организации самостоятельной работы студентов Харьковского университета членами Харьковского математического общества конца ХІХ – початку ХХ века. Рассмотрены исторические аспекты, влияющие на развитие учебно-воспитательной работы в университетах.

The article is dedicated to methods of organization of students original work in the Kharkov university by the members of Kharkov Mathematical Society at the end of ХІХ – beginning of ХХ centuries. The historical aspects that affected to the development of the educational work at universities are regarded.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку української держави набули значущості питання вдосконалення вітчизняної освітньої системи відповідно до ринкових вимог. З'явилась необхідність у вихованні самостійної особистості, яка здатна організовувати та реалізовувати свою діяльність без сторонньої допомоги. Підготовка такого фахівця можлива при створенні відповідного навчального середовища, яке включало б у себе систему заходів для реалізації самостійної роботи студентів. Це вимагає звернення до педагогічної проблематики в історичному аспекті,

виявлення основних форм роботи із студентами у XIX – XX ст., аналізу результатів та наслідків діяльності викладачів вищої школи у цей період.

Аналіз актуальних досліджень. Аналіз педагогічної літератури з означеної проблеми показав, що вивчення стану підготовки фахівців у Харківському університеті в цей період постійно перебуває в полі зору дослідників. Головна увага науковців приділяється аналізу педагогічної, просвітницької та наукової діяльності окремих вчених (В.І. Астахова, К.В. Астахов, А.О. Гайков, І.О. Наумов, Н.В. Метельський, Н.В. Григор'єва, Г.М. Антоненко, О.В. Гнепа, О.В. Забашта та ін.), а також діяльності наукових та просвітницьких товариств Харкова (А.Г. Відченко, Д.З. Гордевський, С.М. Дмитренко, Г.Л. Звонкова, Н.П. Калениченко, Ж.Д. Ільченко, О.А. Коваленко, Т.М. Кравченко, Т.В. Лутаєва, Н.М. Кушлакова, О.М. Микитюк, А.В. Таньшина та ін.). Разом з тим, проведений аналіз підтвердив, що висвітлення педагогічного досвіду з організації самостійної роботи студентів у Харківському університеті кінця XIX–початку XX ст. не здійснювалося.

Мета роботи – виявити та проаналізувати основні форми організації самостійної роботи студентів з вивчення математичних дисциплін у Харківському університеті кінця XIX – початку XX ст. Відповідно до мети були поставлені наступні завдання: розкрити соціально-політичні умови, що впливали на розвиток університетів у цей період; виявити основні форми організації самостійної роботи студентів у той час; визначити особливості організації самостійної роботи студентів з математичних дисциплін.

Виклад основного матеріалу. Період кінця XIX – початку XX ст. для Харкова – це період розквіту наукових сил, створення та активної діяльності наукових товариств і, як наслідок, направлення сил творчої інтелігенції на освіту.

Завдяки реформам 60-х років XIX століття виховання та навчання стали громадською справою. У другій половині XIX ст. в Україні фахівців із вищою освітою готували Харківський (1805 р.), Київський (1835 р.) та Новоросійський (заснований на базі Рішельєвського ліцею в Одесі 1865 р.) університети. Характерно, що у пореформену добу статус університетів зазнав істотних змін. Спочатку вони функціонували на основі демократичного, прогресивного статуту 1863 р., який надавав автономію цим навчальним закладам, розширював права університетських рад тощо. Проте хвиля реформ, яка

почалась зі вступом на престол Олександра III в 1881 році, змінила ситуацію – відповідно до статуту 1884 р. університетська автономія ліквідовувалась, скасовувалось право виборності викладацьких та адміністративних посад, встановлено державний контроль за благонадійністю професорсько-викладацького складу вищих навчальних закладів.

Реформа 1884 р. вже не змогла повністю ліквідувати результати реформи 1863 р. [9], які були відчутні і після скасування ліберального статуту університету. Продовжували діяти і поширювались лабораторії, лікарні, інші навчально-допоміжні заклади. Університети зберегли право затверджувати наукові товариства. Розвивалась діяльність тих товариств, які виникли на основі статуту 1863 р. Продовжували діяти з'їзди, які укріпляли співдружність вчених з різних країн.

Завершення промислового перевороту зумовили гостру необхідність у фаховій диференціації, спеціалізації кадрів, що отримують вищу освіту. Ці обставини сприяли виникненню низки вищих спеціальних навчальних закладів, в тому числі і в Харкові (Харківського ветеринарного інституту – 1873 р., другого в Російській Імперії Технологічного інституту – 1884 р.).

Створення навчальних закладів нового типу, чітка фахова спеціалізація змусила науковців розробляти нові курси з різних предметів, які мали відображати професійний напрямок ВНЗу. Це сприяло не лише розвитку педагогічних питань, а й систематизації наукового матеріалу.

Завдяки реформам народної освіти в Харкові в кінці XIX століття: було відкрито нові середні та вищі навчальні заклади, в тому числі і приватні; дана автономія Харківському університету, який отримав право самостійно розв'язувати свої наукові, навчальні, адміністративні та ін. питання.

У цей період стала відчутна необхідність виховати у студента потребу у творчій діяльності, спроможність оригінально мислити, планувати та виконувати роботу на всіх її етапах. Завдяки цьому відбувається еволюція мети, завдань, змісту та напрямків здійснення самостійної роботи студентів. На початку та в середині XIX століття самостійна робота студентів організовувалась у наступних формах: участь у колоквіумах, виконання письмових робіт (наукові праці, виконання яких не було обов'язковим, але задовільне їх виконання бралось до уваги під час складання письмових іспитів), проведення практичних занять у навчально-допоміжних закладах (бібліотеках, лабораторіях, наукових кабінетах). У другій половині XIX століття

ускладнюється самостійна робота студентів [4; 12]. З'являються умови та можливості для виконання студентами самостійних пошукових завдань. Студенти разом із професорами приймають участь у наукових експедиціях та дослідженнях, що створило умови для появи наукових шкіл.

Створення умов для організації самостійної роботи студентів з математичних дисциплін відрізняється за своєю специфікою.

У ході навчання постійно проводились наукові бесіди, диспути, дискусії із студентами. Ще в 1901 році професор К.О. Андреев писав [1], що отримати вищу освіту можливо лише через самостійну працю: «...студент на лекції має обдумати, переварити, розчленити на важливе та другорядне прослухане та викласти це в короткій пам'ятній замітці». Для підготовки до занять студент повинен був не тільки прочитати конспект лекції, а й записати свої коментарі, переглянути літературу з відповідної теми.

В спогадах деяких математиків, які навчались у К.О. Андреева, Є.І. Бейєра, В.Г. Імшенецького, Д.М. Синцова, зазначається, що ці професори завжди готові були відповісти на їх питання, пропонували літературу, проникалися науковими проблемами студентів [3; 6].

В Харківському університеті, крім лекцій та практичних занять, в 1912 році відкрився семінар з диференціальної геометрії. Цей семінар, запропонований Д.М. Синцовим, був обов'язковим та безкоштовним. Д.М. Синцову вдається залучити до наукових досліджень з геометрії велику групу своїх учнів. Цьому сприяла організація спочатку наукового геометричного семінару, потім науково-дослідницької кафедри геометрії університету та сектору геометрії Харківського науково-дослідницького інституту математики і механіки. Таким чином, можна сказати про створення Харківської геометричної школи, яка стає провідною на Україні.

Для підготовки до практичних занять для студентів членами Харківського математичного товариства розроблялись підручники, збірники задач з короткими теоретичними примітками, літографовані курси.

К.О. Андреев надрукував великий елементарно викладений «Курс аналітичної геометрії», який витримав ряд видань. К.О. Андреев розробив «Збірник задач з аналітичної геометрії» [2]. Кожна глава цього збірника починається питаннями, потім представлені задачі, які розбиті на два рівня складності: приклади, що вимагали безпосереднього використання

теорії, і задачі, що вимагають від студента самостійності, оригінальності мислення та носять дослідницький характер.

Професор Д.М. Деларю викладав математику в Харківському університеті з 1861 р. протягом 24 років. Його лекції обіймали за суттю всі розділи математики, деякі його курси були літографовані, а два надруковані: «Курс диференціального числення і теорія алгебраїчних функцій» в 1869 р. і «Курс теорії диференціальних рівнянь» в 1880 р.

Літографований курс «Лекції про обчислення нескінчено малих» Д.М. Деларю [7] написаний легкою та зрозумілою мовою для студентів. Цей курс включає в себе диференціювання та інтегрування функцій однієї та декількох змінних. За своєю структурою він схожий на сучасний курс математичного аналізу у вищих навчальних закладах. Сьогодні подібні методичні вказівки та посібники розроблені для студентів заочної форми навчання, яким потрібно вивчати матеріал самостійно. Доведення властивостей та формул представлені повністю.

М.М. Душин розробив та реалізував на практиці курс елементарної геометрії [8], в якому він провадив ідею руху та принцип фузіонізму. У сучасному розумінні, фузіонізм – це викладання математики без розбиття її на розділи. У більш традиційному тлумаченні (так його використовував і М.М. Душин) це – одночасний виклад планіметрії і стереометрії, з використанням стереометричних міркувань у планіметрії.

Основні ідеї цього курсу М.М. Душин представив у «Курсі елементарної геометрії», основою якого стали лекції, що він читав на робітничому факультеті. Автор ставив перед собою такі завдання: 1) розвиток у слухачів здібностей геометричної уяви та просторового сприйняття; 2) отримання економії часу при викладенні матеріалу; 3) виховання у слухачів функціонального мислення. Крім того використаний у курсі принцип фузіонізму вимагав пропедевтичного курсу, який би забезпечив необхідні знання геометричних форм та декількох методів, які використовуються в основному курсі. Цей курс в свій час отримав хвальну оцінку московського журналу «Рабфак», а також добрі рецензії професорів Д.М. Синцова, С.А. Богомолова та Н.Н. Кавуна.

Багато уваги приділяв підготовці навчальних посібників для вищих навчальних закладів Д.М. Синцов. Ним були написані курси: «Аналітична геометрія», «Елементарний курс інтегрування диференціальних рівнянь»,

«Диференціальна геометрія». У співавторстві або під його редакцією були видані «Підручник вищої математики для ВЗІНО», «Елементи вищої математики для педвищів».

За статутом університету одним із засобів збудження інтересу до науки студентів були теми, які задавались факультетом на здобуття медалей та премій. Теми медальних робіт були достатньо складними та вимагали кропіткої дослідної роботи. На той час студентам фізико-математичного факультету була представлена для роботи тільки математична бібліотека, яка була створена Харківським математичним товариством. В цій бібліотеці збиралися періодичні видання та монографії, що містили останні наукові дослідження.

Наведемо приклади тем: «Аналітична теорія кривих 3-го порядку»(1891), «Виклад основ так званої неевклідової геометрії» (1894), «Про поверхні, всі лінії яких плоскі або сферичні» (1898), «Про найменші поверхні» (1901), «Геодезичні лінії й лінії постійної геодезичної кривини із застосуванням до поверхонь другого степеня» (1915).

Роботи за цими темами типово складалися з трьох частин: історичні відомості з цієї теми, аналіз дослідженості та виклад сучасних ідей, власний вклад в цю тему. Виконання таких робіт дозволяло не тільки визначити талант майбутнього вченого в якій-небудь математичній галузі, а й було фундаментом для подальшої наукової діяльності. Виконавцями таких тем фізико-математичного факультету були: О. Левченко, М. Лагутинський, О. Гінзбург, Т. Котов та ін. [5]

Крім виконання факультетських тем, члени Харківського математичного товариства (ХМТ), професори математики Харківського університету, проводили спільні дослідження із студентами [10; 11]. Деякі результати такої спільної роботи доповідались студентами на засіданнях ХМТ.

Висновки. Діяльність харківських математиків кінця XIX – початку XX ст. з організації самостійної роботи студентів (організація науково-дослідної роботи, створення умов для її виконання, забезпечення студентів необхідними посібниками та літературою) надала можливості для розвитку цілої плеяди молодих науковців, створення низки математичних шкіл, відомих як на території тодішнього Радянського Союзу, так і за його межами. Успішність методів роботи із студентами членів Харківського математичного товариства вимагає подальшого вивчення їх педагогічного досвіду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреев К. А. К 10-му вопросу об устройстве университетов. – М. :: Университетская типография, 1901. – 4 с.
2. Андреев К. А. Сборник упражнений по аналитической геометрии. – Х. :: Университетская типография, 1892. – 256 с.
3. Ахиезер Н. И. Харьковское математическое общество. Записки математического отделения физико-математического факультета ХГУ им. А.М. Горького и Харьковского математического общества. – Харьков: Университетская типография, 1956. – т. XXIV. – С. 31–39
4. Багалея Д. И., Сумцов Н. Ф., Бузескул В. П. Краткий очерк истории Харьковского Университета за первые 100 лет его существования (1805-1905) – Х. : Типография Адольфа Дарре, 1906. – С. 625–652.
5. Гордевский Д. З. Педагогическая деятельность Харьковского математического общества за 90 лет его существования (1879-1969) / Вопросы методологии и методики преподавания в высшей школе. – Харьков, 1973. – вып. 2 – С. 107-116
6. Грузинцев А. П. Некролог (В. Г. Імшенецький) // Харьковские губернские ведомости. – 1892, 29 мая.
7. Деларю Д. М. Лекции исчисления бесконечно-малых – Х. : Литография Ф. К. Беферсдорфа, 1975 г. – 270 с.
8. Душин Н. Курс элементарной геометрии. – Х. : Путь просвещения, 1923. – 398 с.
9. Жуков В. И. Высшая школа России : исторические и современные сюжеты. – М.: Изд-во МГСУ «Союз», 2000. – С. 108-121.
10. Кушлакова Н. М. Харківське математичне товариство та його внесок у розвиток математичної думки в Україні (1879-1930) – автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. – К., 2007. – 20 с.
11. Марчевский М. Н. Харьковское математическое общество за 75 лет // Историко-математические исследования. – М., 1956. – вып. IX. – С. 613–666.
12. Микитюк О. М. Становлення та розвиток науково-дослідної роботи у вищих педагогічних закладах України (історико-педагогічний аспект) // ХДПУ ім. Г.С. Сковороди. – Х.: «ОВС», 2001. – С. 209–237

УДК 82.09(477):37

Л.Ю. Кобель

Полтавський державний педагогічний університет

ОСОБИСТІТЬ ВЧИТЕЛЯ У ХУДОЖНІЙ ТВОРЧОСТІ ІВАНА ФРАНКА

У статті розкриваються погляди Івана Франка на стан освіти в Галичині кінця XIX ст., його думки про завдання і значення народного вчителя. Головною ідеєю статті є бажання письменника, щоб народний вчитель, завдяки широкій освіті, високій педагогічній майстерності і відданості своїй професії, піднісся на таку височінь, на якій він ніколи не стояв.

Раскрываются взгляды Ивана Франко на состояние образования в Галичине конца XIX века, его мысли о целях и заданиях народного учителя и воспитателя. Основной мыслью статьи выступает желание писателя, чтобы учитель, благодаря